

El periodisme en la construcció de la memòria històrica

Josep M. Figueres

Universitat Autònoma de Barcelona

El problema: preservar una memòria, preservar una identitat

La memòria històrica crítica¹, entesa com a recuperació d'una memòria amagada, per raons ideològiques i polítiques, l'entendem com una dimensió de la història contemporània que és una necessitat social important per a una convivència harmònica en una societat on regni la justícia. Tanmateix no és fàcil desplegar-la, malgrat que la teorització qualsevol demòcrata l'accepta, pels efectes que té damunt els responsables de les víctimes: en uns casos la justícia, en altres la reparació material o moral, la indemnització, la devolució, el perdó, sempre el coneixement. Especialment complex és l'aplicació en contextos en conflicte, sigui a Guatemala en relació al genocidi indígena o a Espanya on les ferides socials, fruits de les malvestats del franquisme, són encara pendents de tancament malgrat les lleis d'amnistia pels botxins.

Cal conèixer els perquès de la realitat i aquesta no s'entèn sense els seus antecedents immediats. L'afirmació de Pierre Vilar "La història està feta d'allò que uns no volen recordar i d'allò que d'altres no poden oblidar, la feina de l'historiador és esbrinar les raons d'uns i d'altres" la trobem ideal per a arrancar aquesta exposició.

Avui la paraula memòria té carta de naturalesa com a entitat pròpia, Andreu Mayayo, en un dels treballs al volum col·lectiu *Història i memòria: el franquisme i el seus efectes als Països Catalans*², exposa la recent dimensió social del concepte i esmenta, és clar, molts aspectes periodístics fonamentals per no recloure el fet en una dimensió

¹La present conferència és una adaptació, augmentada i revissada, de l'article «Periodisme i mitjans de comunicació en la recuperació recent de la memòria històrica» (*Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, 127 –febrer 2007-) i de la intervenció a la taula rodona sobre Comunicació, cultura i identitat al X Congrés de l'Asociación de Historiadores de la Comunicación celebrar a Bilbao l'abril de 2009.

²Andreu Mayayo: «Amnèsia o neurosi? El record traumàtic de la repressió franquista durant la transició política (1975-1982)», *Història i memòria: el franquisme i el seus efectes als Països Catalans*, València, Universitat del País Valencià, 2007, p. 363-377.

secreta o privada o oficial i a-pública. Cita l'edició el 1976 dels fascicles d'un llibre de títol explícit *Recuperem la nostra història* on dotze fascicles, com si fossin dotze setmanaris, de gran format parlen d'aspectes històrics clau, amagats pel franquisme. De la mateixa ideologia, el setmanari *Arreu*, el mateix any, exposava aspectes de la història immediata que el franquisme volia amagar. *L'Avenç*, una altra tribuna on la història amb testimoniatge, documents, notícies i articles, prioritzarà fonamentalment els temes ocults com a materials d'impacte. Apareixeran llibres, siguin com a almanacs, de les publicacions citades o editats a les col·leccions, com a l'oblidada editorial Pòrtic, que no cita Mayayo, tot i el seu paper capdavanter, exemplar i amb tanta incidència atès que pels estudis i testimonis que publicà esdevingué editorial notable, al costat d'Edicions 62 i altres nades aleshores com la dinàmica *Undàrius* de Jaume Sobrequés, historiador i polític o bé existents i que es rellancen amb textos d'història com la benemèrita Publicacions de l'Abadia de Montserrat que edità, molt i bé, sobre temes diversos des dels bombardeigs de Barcelona fins als camps de treball de la República.

El terme que coneixem com memòria històrica en l'imaginari col·lectiu ha esdevingut una iniciativa d'indubtable pes social gràcies al paper dels mitjans de comunicació, com veurem, i molt especialment gràcies als d'origen col·lectiu, siguin públics com una televisió catalana, no oblidem, nascuda per un clam reivindicatiu popular o bé privats com *Avui* o bé *El Punt* diari, nascuts ambdós de sengles subscripcions col·lectives. Igualment han intervingut en aquest procés moltes altres instàncies com consistoris municipals, entitats privades, museus, productores de cinema, universitats i organismes diversos malgrat les limitacions dels governs, autonòmic i central, amb normatives que aspiraven a normalitzar aquest coneixement acostant-lo a la ciutadania però en el cas autonòmic la falta de recursos i en l'estatal s'hi suma la voluntat d'ocultació portaren a la no convocatòria d'iniciatives.

Se'n dilueix la seva significació social però quan hi ha alguna iniciativa la població vol conèixer. En tenim evidència en el mig milió de persones, pel cap baix, que veuen regularment els documentals històrics de TV3 o Canal 33 i els èxits de públic dels dvd's quan *Ara*, *Sàpiens...* en promouen la difusió.

Aquesta onada arriba a l'ensenyament amb continguts docents i a les iniciatives del mercat de la història: revistes, documentals, indrets de memòria, exposicions, etc. Tot i que és el paper dels mitjans de comunicació, atesa la feblesa dels continguts programàtics docents, de les polítiques públiques de memòria, els qui, al nostre parer, s'impliquen, no pas tots, de forma més efectiva en la projecció pública des del compromís amb la veritat consubstancial amb el periodisme.

La memòria històrica, –malgrat l'ambigüitat del concepte, tota memòria és històrica– l'entendem com a redescobriments socials de la història immediata oculta per interessos ideològics, i esdevé en la moderna societat espanyola, un tema encara prou tabú com per a demanar que pugui donar-se plena llibertat social als periodistes per a que puguin projectar tot el que succeï durant el franquisme. En altres mots que sigui contemplada amb profunditat, rigor i continuïtat si de debò vol assolir-se una formació cívica de la joventut, una responsabilitat social des de la igualtat en un context on hi puguin ser presents els mateixos drets per a tothom. El dret a la memòria és exigència per a tots els ciutadans. Cal per a generar, com escriu Albert Balcells, identitat compartida com un dels elements de la cohesió social tot i que ens porta uns matisos ben suggerents sobre el paper de la memòria com a record i de la història com a coneixement i el paper hiper valorat del testimoni mentre l'historiador és devaluat³. Ambdós, testimoni i historiador, tanmateix contribueixen a la memòria col·lectiva i sense aquesta la identitat col·lectiva no pot existir.

Determinades societats contemporànies, amb tics autoritaris i poca formació cívica de la població, encara no poden pair, més enllà dels minoritaris cenacles historiogràfics i acadèmics, determinants conflictives que afecten el seu tremp vital: genocidi armeni pels turcs, explotacions i persecucions japoneses durant la darrera expansió continental, etc. Cap col·lectivitat té un passat beatífic i els kurds massacrats ahir pels turcs eren, abans d'ahir, els massacradors d'armenis. La conflictivitat, doncs, entre Xina-Japó, o Armènia-Túrcia pels exemples esmentats no és motivada per afers d'interpretació, perfectament assumibles des de posicions ideològiques diverses si no, i ací el valor de

³Albert Balcells: La memòria històrica i els seus instruments de transmissió", *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, 127 (2007) , p. 11-17.

gravetat, per la negació del fet! Aquest és el primer pas, el previ per a la substitució de la memòria com a pas anterior a un objectiu final sovint que és la substitució de la identitat o sigui la uniformització.

D'ací la ferotgia de qui nega quan abans ha destruït la documentació i els testimonis no hi són i els historiadors silenciats. Talment els qui neguen l'existència dels camps d'extermini. Tanmateix cal una política inicial i la diferència, amb testimonis, entre Alemanya i Espanya és clara. Mentre Amat Piniella és obligat al silenci malgrat l'existència de mitjans de comunicacions que ho silencien. Nord enllà els camps eren convertits en recurs pedagògic i centre de visita respectuosa. No sempre, doncs, que hi ha testimonis l'evidència sura arreu fàcilment. L'acció pública és determinant. Un exemple de respecte: l'espai físic on una fàbrica berlinesa produïa gas Zyklon B és, avui, seu universitària i una placa en recorda l'espai i el fet. Els camps de concentració franquistes només és coneixen per les tombes clandestines d'executats que qui sap lo quan s'excavaran. No tothom fou tant coherent com la política de memòria dels aliats – la seva és clar no la dels bombardeigs Dresden pels anglesos o les violacions de berlineses pels russos- que començà immediatament: fent desfilar la població alemanya davant les muntanyes de morts jueus, gitanos... –i de catalans també–, amb la conservació in situ dels espais de dolor, amb la divulgació del fet arreu pels mitjans de comunicació. Així és fàcil assumir-ho mentre que la no conservació, *no-existència*, de cap camp de concentració franquista i el llarg silenci de dècades del fet, ha portat a considerar que no existeixen en la mesura de gravetat que tenien ahir i avui s'esborra de la memòria gràcies a la desmemòria filla d'una ignominiosa política oficial franquista heretada perls governs conservadors populars.

Els mitjans de comunicació juguen un extraordinari paper en el món actual. Segueixen essent testimoni del comportament col·lectiu però alhora l'esperonen i són protagonistes, actors, esdevenint més que altaveu cinta transportadora amb tot el que implica. Normalment són eco de la societat i interactuen amb ella en causa-efecte constant. Bona part de la població de Catalunya té una preocupació per aspectes de la vida col·lectiva, malgrat s'acusi als catalans d'individualistes, que també ho són, però igualment són cooperativistes, col·lectivitzadors, cooperants, etc. en una dimensió

altruística que fa de Catalunya un especial territori amb comportaments solidaris fet que esmicola el mite de l'individualisme egoista. És tracta d'un individualisme operatiu alhora que socialment vinculat en oci, treball i utilitats com demostren des de les corals fins els clubs o associacions..

Aquesta preocupació social per la col·lectivitat genera alhora un interès per la recuperació i dignificació del passat i per la creació de mitjans de comunicació lliures o, millor, no exclusivament comercials, els quals activen aquest interès i lluita per la memòria col·lectiva. Catalunya, i poques zones de l'Estat, ultra Euskadi, ho poden dir, ha situat al seu lloc el succeït els anys 1939-1977 gràcies a uns col·lectius d'historiadors crítics que amb una indústria editorial autòctona i vinculada al poble, i uns periodistes amb mitjans periodístics també arrelats, han trencat el setge de silenci per a conèixer llums i ombres dels crims franquistes desconeguts i també dels republicans, més escassos i difosos i magnificats per la propaganda de quatre dècades. Els tiratges de les històries de Catalunya, amb desenes de milers d'exemplars i en diverses edicions és prova eloquent d'un interès pel passat que va més enllà de la simple erudició.

En definitiva, Catalunya ha maldat per a conèixer la història immediata passant per damunt de tergiversacions i manipulacions sigui del franquisme en la ferotge i molt llarga persecució a la llengua i la cultura catalana i a la causa de la llibertat o a partits republicans com el comunista ortodox en la seva persecució el 1937 i anys següents, als comunistes dissidents de Moscou. Bona part de la població de Catalunya ha fet bandera de la llibertat i s'ha assumit en una tradició col·lectiva. El fet provoca el desig de conèixer la veritat històrica i com a país ordenat de resituar-la, de posar cada maó al seu lloc. Sigui en toponímia (Sant Boi i no San Baudilio), en nomenclàtor (carrer de Dalt o passeig de l'Estació en lloc de general Yagüe o Avenida del Generalísimo), en el coneixement dels batlles denigrats, dels escriptors silenciats, dels mestres afusellats, dels llibres cremats, de les biblioteques tancades, dels polítics denostats...

La política té en el debat identitari un element central per al cristal·litzar un dels seus ideals". Ho expressa Josep Fontana a «La construcció històrica de la identitat», quan

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

fa referència a l'estupidesa de la lluita identitària», frase pronunciada en un congrés del PSC, per Josep Borrell, i li respon⁴ contundentment:

Con formato

«[Josep Borrell] oblida que aquesta lluita només acostuma a produir-se quan hi ha algú que estúpidament atenalla una identitat per a imposar-ne una altre, no per predicar l'internacionalisme. I que si els perdedors li semblen estúpits, altres pensem que els guanyadors tenen una responsabilitat criminal pel fet de que no hauràn dubtat en vessar sang per oposar-se a allò que, molt sovint, no era més que la reivindicació de drets que se suposa haurien de ser universalment reconeguts. Una espècie de lluita que, en la gran majoria dels casos, ha començat essent per la defensa de la pròpia personalitat cultural que es transforma en lluita pel poder quan des de l'estat-nació es nega fins aquest dret elemental. Nosaltres, d'això, en tenim una experiència de segles.»

Con formato

Si bé Espanya és un estat i encara no és per tots els seus habitants la única nació, Catalunya no és, encara, un estat però sí una nació per a molts dels seus habitants. En aquest entorn de separació uno dels analistes més lúcids sobre els canvis que es produeixen, Manuel Castells, afirma⁵ sobre la identitat en procés de mutació constant de la societat global:

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato

«La construcción nacional, de la misma forma que hemos observado en la edad moderna, se hizo a partir de la construcción del Estado nación, generalmente sobre la base del Estado más que no sobre la base de la nación. En la mayor parte de casos, fue el Estado quien creo la nación más que al revés. Hoy en día ¿qué observamos? Pues la separación entre el Estado y la nación. Lo que estamos observando cuando hablamos de valores es que los valores nacionales y los del Estado son diferentes. Los del estado son instrumentales, y, superando el marco del Estado nación, son valores para gestionar la globalización, las redes globales de gestión, mientras que por otra parte, se afirman como valores identitarias. Las

Con formato

⁴Josep Fontana: «La construcción histórica de la identidad» a *La construcción de la identidad*, Barcelona, Base, 2006, p. 25 i ss.

naciones excluidas del proceso de generar su propio estado –Catalunya, Escocia, Quebec- pero también las que generaron una nación fuerte –Francia- en este momento se sienten perdidas en la globalización, que se percibe como una pérdida de autonomía por parte del poder del Estado y ahora como una invasión de extranjeros en una cultura que se resiste a asimilar. (...) En el caso de España –y sin entrar en polémicas, simplemente de un modo analítico-, cuando el presidente Aznar plantea la idea de un proyecto de España como país importante en el mundo y al mismo tiempo rechaza explícitamente la idea de sociedad multicultural al invocar el principio de una nación española unicultural, trata manifiestamente de construir una nación sobre la base de una unidad cultural y nacional que no existe en España en estos momentos y que, a más, ni tan sólo esta reconocida en la constitución española.»

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, 12 pto, Español (España - alfab. tradicional)

És a dir, davant els fonamentalismes que ens poden portar, segons Castells, a unes comunes totalitàries i el món sense llibertat real dels aparells de poder occidentals sorgeix la identitat de resistència de les identitats nacionals com l'esperança pels membres d'una societat on s'hi puguin identificar.

Con formato: Fuente: (Predeterminado) Calibri, Español (España - alfab. tradicional)

Con formato

No obstant la presència de la història, de la llengua⁶, de la tradició -amb tot el seu corpus (folklore, etc.)- esdevé consubstancial amb la preservació de la identitat. S'arriba al punt que la catedràtica de llengua i civilització hispàniques de la universitat de Tolosa Antònia Pallach a l'estudi *La identitat catalana*,⁷ ho estudia. Aquesta obra és en realitat una història social de la llengua, la cultura i, és clar, una història de la societat catalana del darrer segle. El treball sobre la identitat catalana de Claudi Esteva aparegut a Mèxic és similar. Per Marie-Carmen García a *L'identité catalane* el nucli central és la política, diferent en partits, sistemes, tradició, etc. Catalunya que la resta de Espanya. És en el fons, l'aplicació de la concepció de Josep Fontana, de la lluita entre identitats és

Con formato

⁵Manuel Castells: *Globalització i identitat / Globalisation and Identity*, Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004, p. 14-15.

⁶«Identitat i llengua. Anàlisi d'una experiència», *Revista de Llengua i Dret*, 14 (1990), p. 305-322 on desenvolupen aquest aspecte d'acord amb la seva opinió que en el context de les identitats col·lectives la diversitat lingüística té un pes fonamental.

⁷Antònia Pallach: *La identitat catalana. El fet diferencial: assaig de definició*, Barcelona, Proa, 2000.

plenament vigent. Sigui en la cultura, i recents memòries⁸ d'Albert Manent són i·l·lustratives de com no es feia simplement cultura escrivint, editant, encara que fos en el silenci de les cases particulars als negres anys quaranta, sino que era per a preservar la identitat perseguida.

Con formato

Tots aquests elements apareixen als mitjans de comunicació. La recopilació, que anualment publicava sobre l'opinió pública Salvador Cardús per la Fundació Centre Documentació Política ens apropa als grans temes de polèmica i sempre, amb trets identitaris en escena. Per exemple: «El Born: la història com a mirall del present» (sobre las ruinas del XVIII en este escenario) o «L'any de Verdaguer i Gaudí» para 2002. «A cops de llengua: el català com a pretext» o «Les seleccions catalanes i Fresno» para 2004; «Polèmica per la presència d'escriptors catalans en llengua castellana a Frankfurt» o «El retorn dels Papers de Salamanca» (2005).

Con formato

Els símbols siguin seleccions esportives, papers històrics o la mateixa llengua, devenen amb els aspectes fundamentals d'una societat —monuments, ensenyament de la història, etc.— un dels aspectes fonamentals en la construcció d'una identitat. Sempre están en evolució i depenen dels contextos generals així com de la pròpia percepció dels habitants de la zona en qüestió. Senzillament la identitat també es forja als mitjans i més en contextos on l'oralitat interpersonal en l'anàlisi de la comunicació va desapareixent per a deixar pas a la relació de la informació amb els mitjans de comunicació. No és d'extranyar que aspectes com identitat cultural apareguin cada cop més en estudis sobre televisió⁹ tot demostrant la implicació que tenen al món occidental, estudiar-la, doncs, en un enfoc interdisciplinari afavorirà que pugui surgir una major comprensió de la realitat social, labor de tot investigador preocupat per entendre el món actual.

Con formato

⁸Albert Manent. *La represa. Memoria personal, crònica d'una generació (1946-1956)*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

Al número monogràfic que coordinarem sobre la memòria històrica pel Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats i que fou tramès en paper als dotze mil professors col·legiats deíem:

“El periodisme ha estat determinant en aquesta línia. Ni els diaris de Madrid per posar una ciutat important, poden acostar-se als centenars de reportatges i entrevistes que feu l’*Avui* des del 1976 al 1982 aplegats en sèries sobre periòdics, exiliats, clandestinitat, etc. ni TVE pot presentar un repertori com el que presenta en aquest mateix dossier TV3 pel que fa als documentals històrics de divulgar una realitat amagada, ni els llibres d’història contemporània han tingut proporcionalment l’èxit a altres zones de l’Estat que a Catalunya...”

Els periòdics han estat un instrument inicial en la creació d’una consciència col·lectiva que considerés la memòria històrica. Primer fou la produïda a l’exili i la clandestinitat, amb revistes de tot tipus, des de les comunistes *Nous Horitzons* i *Treball* fins les nacionalistes com *La Humanitat* o *Lluita*, en les quals apareixen recordatoris del 15 d’octubre (afusellament de Companys), del 14 d’abril (commemoració de la proclamació de la República), 1r de maig (diada de lluita obrera), 11 de setembre (diada de significació catalanista), etc. així com aspectes monogràfics puntuals (de Grimau a Irla), etc. Calia conèixer el que succeí des de 1936 en molts territoris de l’Estat, i a partir del 1939 a la totalitat, fins el 1976 amb torturadors, patiments generals i repressió multitudinària amb genocidis específics per la cultura catalana, basca i gallega, amb la prohibició sistemàtica dels comportaments liberals. La repressió es va abatré implacable contra els vençuts. Aquest fet marca molt la transició. Un exemple: el fiscal militar de Màlaga que tantes execucions impulsà, Arias Navarro fou... el cap de govern de la transició! Quina política de memòria (coneixement, desgreuge i dignificació, reconeixement públic, restitució material...) podia haver-hi amb el poder art i part com díem col·loquialment.

El cas del periodista Huertas empresonat per la jurisdicció militar, com si fos vigent la llei de Jurisdiccions del 1906 o la llei de premsa del 1938 en guerra, per publicar un

reportatge, fou respost amb la solidaritat gremial amb vaga de diaris a Barcelona, manifestos i la primera manifestació de periodistes, entre altres accions. Significava un pols entre militars (reacció) i periodistes (demòcrates). El periodista que havia estat jutjat en consell de guerra, passà més d'un any a la presó com a advertència sobre els límits del periodisme per part del poder real. Els mitjans de comunicació, l'anomenada al moment la (premsa) canallesca era resposta amb: "ladran, luego cabalgamos". En definitiva, un "Parlamento de papel" com encertadament titulà el *Brusi* dels periodistes demòcrates com Josep Faulí o Josep M. Cadena en secció afortunada que pretenia presentar homes, partits, idees, actituds i valors que fins aleshores eren simplement considerats "subversius", "il·legals"...

La premsa impedí la consolidació el procés de substitució encetat el 1939 de forma sobtada i plena. Assenyala els objectius que calien per la democratització social. Lentament s'anaren assumint i en molts aspectes encara avui no s'han tancat, per exemple, en les consignes totalitàries que encara hi ha en instal·lacions militars o les estàtues de Franco que tot just el 2006 es retiraven d'indrets públics o oficials com l'Acadèmia Militar de Saragossa. Les noves festivitats (18 de juliol) s'havien suprimit però era més difícil la substitució de persones que seguien al poder. La depuració (que es feu a França o Alemanya) ací no es produí..

Aquesta no-substitució provocà la pervivència del primer nomenat búnquer que era el cos de poder (oficials de l'exèrcit, jutges, administració de l'estat, etc.) que amb les forces conservadores (econòmiques) protagonitzaren una dura resistència al canvi. La premsa fou atacada i no només legalment amb prohibicions i multes sinó literalment (bombes a *El País* i *El Paps*); periodistes segrestats i torturats (Martínez Soler) per individus dels quals fins avui encara no se sap la seva pertinença en cap grup "terrorista"... Una actuació que no es va poder aturar plenament. Aquell 2006 la Llibreria 3 i 4 de València, enmig d'una escandalosa passivitat policial, fou atacada altre cop, com en els vells moments de la transició.

Malgrat aquest procés del poder nomenat aleshores «fàctic», un eufemisme per al poder de l'aparell de l'estat en connivència amb les forces socioeconòmiques, la

premsa va fer un esforç molt gran de projecció de la història en pràcticament tots els àmbits: des del periodisme amb *Capçalera*; publicacions ideològiques com *Taula de canvi*; d'humor com *El bé negre*, de la docència com *Escola Catalana*; culturals com *Serra d'Or* o *Revista de Catalunya*, d'informació general amb *Canigó*, *Presència*, *El Temps*, *L'Hora*, *El Món...* revistes per a joves com *Oriflama* amb seccions com «Els també van fer Catalunya», i la premsa local amb les efemèrides específiques, i, molt destacadament, els diaris com *Avui*, *Diario de Barcelona*, *El Correo Catalán* amb el col·leccionable sobre la clandestinitat, etc. El primer amb suplementes monogràfics, amb seccions de recuperació del passat, que diàriament informaven de llibres, noms, fets, etc. d'un ahir amagat fent de pont entre generacions i entre dècades.

En l'àmbit local *El Maresme* de Mataró parlant de Peiró, *El Punt* de Rahola i en l'àmbit estatal publicacions que eren de Barcelona (*Destino*, *Interviú...*) o de Madrid amb predicament a Catalunya (*Cuadernos para el Diálogo*, *Triunfo..*). en una constant acció de projecció de temàtiques històriques que amb reportatges, entrevistes, cròniques, articles d'opinió una molt extensa nòmina de periodistes feien en sèries que a vegades es recollien en llibres com *Vint anys de resistència catalana (1939-1959)* de Josep M. Huertas, Antoni Ribas i Jaume Fabre o *l'Interludi tràgic* de Josep Faulí que procedien respectivament de *l'Avui* i *Tele-eXpres*. Foren nombroses les accions d'opinió, informació, sèries, campanyes, etc. que feu la premsa i caldria una bona recerca, una tesi doctoral, per conèixer amb detall tot el que significà en producció i recepció, en continguts i en influència, la premsa en el combat per les llibertats durant la transició.”

Més difícil ens és conèixer el paper de la ràdio. Es produïren sèries com «Una història de Catalunya. Temps passat, notícia d'avui» on Maria Aurèlia Capmany escriví els guions de 45 programes, 11 dels quals foren publicats en llibre (Barcelona, Vicens Vives, 1978) i que durant un any Ricard Palmerola projecta setmanalment des de Ràdio 4. L'emissora feu igualment la lluïda sèrie sobre Lluís Companys el 1990, entre altres sèries de programes dedicats a la història. De Ràdio Popular de Figueres, com un exemple de la radiofonia local, Emili Casademont amb *L'Hora de Catalunya*, nom similar

a programes de ràdio fets per exiliats a Sudamèrica, ("L' hora catalana") divulgava fets, noms i dades de referència històrica pròpia.. Entitats culturals privades, més que organismes de la Generalitat, desenvoluparen programes per a les emissores de ràdio locals com Ona Cultural ahir o l'Associació Conèixer Catalunya. Sens dubte ha estat Catalunya Ràdio l'emisora amb la incidència més alta en programes de divulgació d'història. Cal dir que encara avui es mantenen programes setmanals com "En guàrdia" d'Enric Calpena.

No podem oblidar els programes informatius d'actualitat amb la participació d'historiadors en tertúlies diàries d'ahir com «Postres de Música» de Josep M. Solé i Sabaté i amb la participació habitual de Josep Termes o Francesc Bonamusa, o amb programes actuals com "L'oracle" de Xavier Grasset. La ràdio en tertúlies, programes en directe davant esdeveniments (com el retorn de Josep Tarradelles, etc.) la ràdio en sèries de ficció, entrevistes a autors de llibres, ha tingut un molt notable paper, tanmateix molt poc conegut per la seva dimensió efímera, en la transmissió de fets i relacions entre l'ahir i l'avui. Ràdio d'impacte que recordava la implicació dels historiadors dels anys trenta, per exemple, Rovira i Virgili, Ferran Soldevila que acostaven en conferències i comentaris la història als radioescoltes en actitud divulgativa. Era "Quart d' hora del Comissariat de Propaganda" o bé la retransmissió, en plena guerra, de conferències culturals. Durant el franquisme, si no es podia fer en català era en castellà, així Agustí Duran i Sampere amb «Barcelona Divulgación Histórica» en seria una mostra. Ràdio i història han estat ben lligades.

Ens tornem a citar, pel resum que configuraven en el dossier sobre memòria històrica:

"No serà fins a l'aparició el 1983 de Televisió de Catalunya i, molt significativament feta l'arrancada -el 1986 és l'any del cinquantenari de la guerra civil amb llibres, exposicions, col·leccionables, etc.- que la labor dels documentals, farà acte de presència determinant pel gran públic, prestigiat com estava el coneixement de la història pròpia per la dimensió del món de la cultura. TV3 hi juga un paper molt important, i gairebé hegemònic, amb TVE fins l'aparició de les televisions privades en auge la dècada dels noranta. Una situació que per la fragmentació d'audiències fou determinant per la seva

influència. Si es fes ara no seria el mateix. Avui la recepció televisiva és fragmentada mentre aleshores era molt concentrada. És en aquesta acció on excel·lí prestigiant-se com a emissora pública, de qualitat, referència i servei; sense tenir els pressupostos i mitjans d'altres com la BBC o TVE, desenvolupà tanta feina que pot ben bé afirmar-se que TV3 contribuï que a Catalunya hi hagués una autèntica transició cultural satisfent la demanda que arribava a gairebé un milió de persones que seguien puntualment la programació de documentals.

La història va estar, al llarg d'aquesta dècada, molt present a TV3: des de programes monogràfics l'11 de setembre, com el recorregut pels escenaris barcelonins amb un comentarista com Josep M. Espinàs, fins les sèries d'entrevistes a personatges o els reportatges amb introduccions històrics. Lentament això s'anà afluixant i, darrerament, la història és present en sèries puntuals com *Zona Roja*, que després tenen projecció en cofres de dvd's, en documentals-estrella o en programes puntuals. Hi destaca la nit del documental amb una emissió on sovint els de caràcter històric hi tenen presència i també la divulgació de documentals pedagògics d'història contemporània internacional amb el programa estable amb *Segle XX* de J. B. Culla que fou de gran indicència. Contemplar les sèries històriques de programes com *30 minuts* o *60 minuts*, que s'han ocupat puntualment de qüestions històriques d'actualitat de forma regular és tota una declaració de principis com aval·la el centenar llarg de documentals de factura pròpia produïts i emesos.

L'acció televisiva no ha estat només conjuntural com a programes. Ha permès els enregistraments gràcies al coneixement de la programació amb antelació per part de particulars o docents per a posteriors exhibicions privades o escolars. També l'organització de cicles de divulgació i de noves edicions en altres formats.

Ha tingut tanta importància la sèrie de documentals històrics de Televisió de Catalunya que els cicles *Documentals d'història de Catalunya* que presentarem de 2004 a 2006 a l'Ateneu Barcelonès i la Fundació Viure i Conviure de Caixa Catalunya, es ferem bàsicament amb fons de la seva filмотeca. La realització d'aquests documentals motivà que *El Periódico de Catalunya* en reedités una part, en una iniciativa que arriba a un gran

nombre de lectors (espectadors) i aconseguí que dues dotzenes de documentals de la diguem-ne memòria històrica crítica fossin eines tant per a docents com per a entitats en una capacitat de repetició molt notable. *Sapiens* també en reedità una altra selecció. Altres, pocs com *Zona Roja* ha estat editats en dvd amb la facilitat que comporta per a la seva difusió.”

I acabàvem amb un toc crític i alhora esperançador:

“No podem dir el mateix per la televisió espanyola pel que fa als documentals històrics. Ni la producció ni la recepció no han estat similars al que ha fet la televisió catalana. Amb tot atesa la llarga vida del mitjà espanyol i l’extensa freqüència horària, desenvolupà diverses iniciatives de relleu, (...) com la sèrie d’entrevistes, algunes a significatius personatges històrics coneguts o aleshores anònims a “Personatges” de Montserrat Roig. En uns pocs hi hagut una voluntat de treballar la història immediata amb rigor, quantitat i la mateixa voluntat reivindicativa que la televisió catalana. Així n’és exemple *Línia 900* amb monogràfics com la sèrie de tres programes -*Campos de concentración*-, el monogràfic sobre el *Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya*, el dedicat a Ferrer i Guardia, etc. on hi sovintejaven els de caràcter històric.

Iniciatives esporàdiques que cal sumar a les de TVE des de Madrid amb sèries de debat “controlat” com *Tribuna de la Historia* i sobre tot monogràfics sobre esdeveniments puntuals siguin de polítics com Cánovas del Castillo o episodis com la crisi del 98 i la guerra de Cuba i molts d’altres, són, tanmateix simples programes evocadors o divulgatius més que no pas, a diferència de la televisió catalana, de recerca i de difusió amb dinamisme formal i, sobretot, amb temàtica novedosa. Mentre TVE produïa vides del rei Juan Carlos i de Franco, a TV3 apareixien *Companys* i *Puig Antich*. Una altre dimensió de divulgació tenen sèries d’història, passades en horaris no tant noctàmbuls com les anteriors, com ara “*Cuéntame*”, o la superproducció “*Historia de España*” o “*Hispania*”, documentals que sovint han provocat la polèmica per la parcialitat, frivolitat o tebior amb que s’ha ocupat de la globalitat de la visió de la història siguin tant en sèries de ficció com amb voluntat pedagògica.

Menció d'honor, i cas apart, mereix pel circuit català, el programa «Memòria Popular» on Salvador Alsius, amb J. B. Culla, s'ocupaven de temes crítics d'interès, d'una història ocultada. Conservem el programa dedicat a Companys i sorprèn encara la qualitat del resultat amb la precarietat de mitjans de l'època i del programa. També, i de forma excepcional, s'ha emès una vinculació la recent sèrie dedicada als documentals informatius de la guerra civil "La guerra filmada" amb Julián Casanovas també amb projecció en cofre de dvd's.

Gràcies a tota aquesta labor, conjunta d'entitats, docència, mitjans de comunicació, museus, etc. Catalunya ha pogut disposar d'un nivell d'avançada en la lluita per la recuperació de les llibertats des de la transició ençà. Els mitjans de comunicació han exercit així un paper molt significatiu, especialment per a la població no vinculada a cap xarxa de relació ideològica (és a dir no vinculada a entitats, partits, etc.) que així ha tingut, sobretot amb els documentals de la televisió, l'oportunitat d'accedir a un coneixement amagat gràcies al periodisme compromès que, amb molts materials diversos, ha maldat per a acostar la història a la ciutadania."

Un exemple de política comunicativa: memòria en la transició

Teresa Pàmies escriví el 24 de maig de 1980 al diari *Avui* «Recordar per avançar». Feia referència als homenatges que aquell mes havien tingut lloc arreu la geografia catalana. Naturalment el 1980 l'ordenament jurídic emanat de la nova Constitució era prou fixat i travat. Pàmies escrivia: «Els afusellats, torturats, exterminats pel feixisme aparentment vencedor no fracassaren. En llur acció hi havia la victòria. Recordar-los avui, des de l'acció, es afiançar aquesta victòria.»¹⁰ L'escriptora, significada referent polític i prestigiosa col·laboradora d'opinió, contemplava la sortida de la clandestinitat i l'arribada d'eleccions com una dimensió d'èxit polític malgrat que partits democràtics no poguessin presentar-se directament o foren dels darrers en ser legalitzat com el FNC o l' ERC que estava encara prohibida a les primeres eleccions del juny del 1977 i es presentà sota cobertura diversa. Ras i curt la democràcia no havia arribat als mitjans de comunicació, el grup de periodistes demòcrates, era una minoria.

El preu a pagar per arribar a unes eleccions netes havia estat, entre altres, la renúncia als símbols de la República, una ruptura amb el passat acceptant la legalitat, en tot, tot l'ordenament jurídic, del franquisme, la presència d'un marc nou fet i conservat, tutelat pels nous directors de la política des de la victòria militar, i amb aquestes dades, l'oblit històric sense cap mena de concreció: dels llibres de text als monuments, dels nomenclàtors als carrers fins les dates a celebrar, tota la història restava exclusivament pels especialistes, en cleda closa. Una primera conjectura a interpretar fora, doncs, que davant la por a hipotètics nous enfrontaments calia posar la simbologia, –i la història- a un arxiu pendent a obrir, potser, més endavant.

La transició significà una lluita comunicativa desigual, al costat d'aquestes publicacions, escasses, hi havia el monopoli televisiu, periodístic (més de cent diaris), xarxes d'emissores, agències de notícies, etc. que conformaven un discurs dominant que influïa en la població poc formada.

Un dels mèrits de la transició espanyola és l'absència de la voluntat de venjances¹¹ i de reivindicacions personals en pro d'uns postulats generals de concòrdia amb la voluntat de construir una democràcia, el que es deia, a l'època de «mirar al futur». L'hivern del 2004, el ministre d'Indústria, el socialista Montilla, parlant de la desfilada militar del 12 d'octubre a Madrid i en el que comporta en relació l'imaginari simbòlic col·lectiu, en declaracions a TV3¹² afirmava que cal mirar al passat per conèixer-lo però «sense recrear-s'hi». Aquesta paraula pren la significació de penetrar-hi a fons, o sigui entrar en el coneixement de forma crítica. Expressa el desig del poder polític que el passat per a no crear conflictivitats «extraordinàries» que no sigui ni conflictiu ni polèmic. Que no sigui simplement *inexistent* per evitar problemes. Creu que donar-hi una visió ràpida, sense la profunditat de l'anàlisi i la reflexió, amb el que comporta de

¹⁰Rep. a Teresa Pàmies: *Opinió de dona*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 163.

¹¹Un alt càrrec militar ens digué, a Capitanía Militar de Barcelona mentre estudiàvem sumaris dels consells de guerra que cas que hi hagués hagut una sola venjança contra testimonis, delators, membres de tribunals, etc. tots, absolutament tots els sumaris tornaven a tancar-se. La frase fou pronunciada després d'haver accedit l'any anterior al sumari de Lluís Companys i en la nostra labor de consulta d'altres sumaris, era l'hivern del 1998.

¹²José Montilla a Josep Cuní, programa matinal TV3, 14-X-2004.

possibilitats d'exigències i rectificacions, estalvia els problemes i això és bo per la marxa correcta de la societat i de l'Estat.

A més autoritzant que barroerament desfilin, costat per costat, la Leclerc francesa, demòcrata i voluntària amb la División Azul, sota les ordres nazis i amb uniformes nazis i ho facin el 2004 i davant els demòcrates atorga una patent diàfana de seguir amb la línia de la confusió i l'oblit. Hom aplaudeix en nom d'una convivència, harmonia o pau la desfilada increïble inconcebuda en qualsevol context de democràcia consolidada europea. Mentrestant les anul·lacions de consells de guerra mortals queden ajornades com les peticions de perdó col·lectiu i tanmateix d'exigència de responsabilitats i els símbols franquistes omplen la geografia d'Espanya mentre a Catalunya i Euskadi s'han desplegat una primera revisió. La història immediata de l'horror encara és present. Seguint amb testimonis d'actualitat un periodista del combatiu setmanari *El Temps* escriu:

«La setmana passada Madrid va ser l'escenari en què es van retre honor, per última vegada al món, a un antic combatent de l'exèrcit nazi. Una decisió que fóra inconcebible a qualsevol altre país europeu i que deixa al descobert, de la forma més crua, quins van ser els guanyadors, primer de la Guerra Civil i, després de la transició democràtica. Però el pitjor de tot això és que l'escàndol per aquesta desfilada només ha pres dimensions polítiques a Catalunya. Tant el PSOE com el PP han estat perfectament d'acord en un format que havia rebut el vist-i-plau anterior de les direccions polítiques dels dos grans partits espanyols.»¹³

Sovint hom presenta la transició espanyola com modèlica¹⁴ en plantejament, evolució i resultats, quan fou moment històric d'acceleració històric, una mica com el Sexenni Constitucional amb un cúmul d'esdeveniments constants, amb la por als sabres, amb ebullició social –en unes determinades zones– i on s'imposava una dinàmica que no era atorgada des del poder que ho preparava meticulosament sinó arrancada des de

¹³Salvador COT: «Què no pot fer Pasqual Maragall?», *El Temps*, 1.062 (19/25-X-2004).

¹⁴Josep M. COLOMER: *La transición a la democracia: el modelo español*, Barcelona, Anagrama, 1998, p. 9 i ss.

baix, en un «toma y daca» transigit. No foren només pactes de despatx entre els poders fàctics sinó un conjunt nombrós i seguit d'esdeveniments luctuosos, amb nombroses morts. Durant els cinc anys mínims que va durar podríem considerar la xifra promig en gairebé un mort setmanal. El franquisme, la seva repressió genèrica perseguint i executant simples dissidents ideològics o els adversaris va significar un model a imitar per Sudamèrica, que ho va *millorar* amb els morts «desapareguts». Aspirar a fer de la transició a Espanya un model de referència no deixa de ser una paròdia quan el preu a pagar ha estat menystenir la dignitat de mitja població humiliada amb el rebuig de la memòria. Quina diferència amb la transició a França on la presència d'un exèrcit estranger que facilità la recuperació de la democràcia imposà un tabula rasa. O amb Sudàfrica on la Comissió per la Veritat i la Reconciliació marcà un camí modèlic en crear lligams estables de la tan difícil societat dividida per la por, l'odi i el dolor del patiment. En no resoldre-ho de forma eficaç i a l'espera que desapareguin tots els testimonis vius –fet complex quan els fills i nets allarguen els fets problemàtics pendents– es plantegen encara incògnites no resoltes i per les que es passa fugaçment esperant que el pas del temps ho resolgui: Què fer amb el Valle de los Caídos? Com ajudar a preservar la memòria dels exiliats, empresonats, dels, en definitiva, vençuts? Lloses que avui cuegen i plantegen la dimensió de complexitat amb difícil resolució.

La tipologia de forces en conflicte: el sector més radical del franquisme, el més procliu a pactes amb la democràcia i dins l'oposició el que seria la força rupturista i la revolucionària encarnen els quatre protagonistes en els que hi podem encabir blocs culturals i mediàtics, socials i econòmics, al poder i a la clandestinitat, en una formulació crítica en la que cada un dels quatre no podia sol dominar. Fou una negociació marcada per les renúncies dels extrems mitjançant la que s'assolí un consens forçat que no agrada absolutament però possibilita uns mínims d'acords.

Cap de les forces en conflicte disposava de prou força, al conjunt de l'Estat, per a imposar els seus criteris. A Catalunya la voluntat popular expressada al carrer, les organitzacions polítiques, la pressió periodística, la reivindicació constant en múltiples facetes... encarnava el desig col·lectiu, especialment en àrees urbanes de la transformació política. Del canvi polític. Aquest sentiment no era uniforme al conjunt de

l'estat. La definició de model espanyol de transformació, o sigui dirigit i coordinat des de dalt i sense una presència i participació del conjunt de forces socials de base que foren només testimonis muts, tret de les perifèries nacionalistes i els nuclis urbans polítics com Madrid o Sevilla. és determinant en l'encarnació d'un equilibri i com només fou possible la reforma pactada i no una ruptura com podien desitjar sector reivindicatiu. Tampoc el continuisme podien assolir sol la força sense el desgast d'una conflictivitat al carrer cada dia més agitat. Les institucions, encara autoritàries durant el procés transitiu, no podien totes soles garantir una línia dominant pròpia. S'imposava una aliança, un pacte, però una de les parts tenia molta força. La situació política de l'Europa de la dècada dels setanta, ben tranquil·la ho afavoria. La relació amb la Unió Europea acabava de ser el punt clau en el qual es marcava la inflexió d'un camí sense retorn. El franquisme havia de donar pas a una democràcia.

La omnipresent guerra civil

La guerra civil era l'espèctre permanent en tot el procés. Se n'amagà la presència als mitjans i no se'n parlà precisament per evitar la possible incidència d'un nou enfrontament armat del calibre que fos. Quan se'n parla, i acríticament en general com si ens hom només es referís a les guerres carlines i exclusivament en la vessant militar i dinàstica oblidant el component social, ideològic i religiós. Arran l'intent de cop d'Estat del 1981 el rei amenaça, es suggereix, amb una guerra civil si el cop seguia endavant. La possibilitat d'un enfrontament armat és latent a mitjans dels setanta com a possibilitat tot i que avui es planteja com remota, tanmateix la presència del terrorisme de signe divers així com d'un llenguatge violent que s'utilitza com a arma¹⁵ expressava la realitat o viabilitat d'uns enfrontaments armats entre espanyols de signe ideològic divers: les cremes de llibreries progressistes, els atemptats a centres cívics crítics amb el franquisme, la convivència, tan indigna, entre les forces d'ordre públic i els violents radicals feixistes mostrava una dimensió real d'un carrer –sota el crit de Fraga «La calle es mía»– en la que l'escenari de forces en joc era convuls i desigual.

Fou tant important la posició del record de la guerra civil i la voluntat a evitar-ne una repetició que, al costat de l'equilibri de forces polítiques, el fraccionament de les

èlits i altres factors com la voluntat de reconciliació i el fet d'evitar les noves i dures normatives jurídiques tan ingrates en dividir la societat o, pitjor, els «ajustaments de comptes» de tanta efectivitat social, com a forma radical, a Itàlia, Alemanya i França, de desactivar les ideologies que calia esborrar en ús públic van comportar una renúncia als processos judicials (i de retruc mediàtics) dels comportaments polítics del passat polític franquista que passa de la realitat a la història (i a la política subjacent).

La conjunció d'un desig compartit d'imposar el silenci social, per uns norma obligada per pròpia essència i per altres obligació que calia assumir ingratament, fou aplicada globalment i Carrillo posant la bandera bicolor a la taula del míting comunista ho encarna i podria pensar: «tindrem la bandera dels guanyadors però farem les lleis per majoria social». Aquesta acció implicà una decidida presència dels mitjans de comunicació que utilitzaran fonamentalment el silenci, l'oblit com a estratègia per assolir la dita «reconciliació nacional» que els comunistes propugnaren des dels anys cinquanta i que els franquistes, reformistes i continuïstes s'hi aferraren pel que significava de tranquil·litat personal i pel que denotava de democràcia sense connotacions atès el baix nivell de conflictivitat en el conjunt de l'Estat d'una ciutadania passiva constituint el que s'ha denominat per sociòlegs de la política o politicòlegs una democràcia de baixa qualitat¹⁶.

Conclusions

Una de les primeres és l'acceptació dels mitjans de comunicació de seguir les directrius dels acords polítics en una fluida relació política a redactors. Es segueix un procés de força i el que comença el 1976 i 1977 com a natural. Qui manava marcava els continguts periodístics. La llibertat no comença el 21 de novembre de 1975. El resultat era prou clar: el periodista tenia uns límits.¹⁷

¹⁵COLOMER, 163, hi afegeix «al parecer».

¹⁶Id, 177.

¹⁷Voldríem aprofundir aquesta idea i veure més episodis de testimoniatges periodístics. Segurament apareixen en la recent obra *Memòria de la transició a Espanya i a Catalunya. Els mitjans de comunicació* a cura dels professors R. Aracil, A. Mayayo i A. Segura, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004. La idea prou sabuda tanmateix l'explicita el periodista Josep M. Huertas a la seva intervenció a *Els mitjans de comunicació durant la transició reproduïda a*

La segona seria el notable present de la guerra civil, fins l'aniversari del 1986 se'n parlava generosament de forma acrítica obviant tots els aspectes susceptibles d'operar amb la memòria: assassinats pels franquistes, etc. atès que sempre, durant el franquisme, i l'efectivitat ha arribat fins avui, s'ha parlat dels morts –llegim assassinats– per les dues bandes i que si un ho feia l'altre també i en estar empatats calia oblidar per viure harmònicament sense important la quantitat o el temps, si era l'autoritat o un incontrolat o si era el rebel o el govern legal...

Un testimoniatge de periodistes ens narren l'evolució dels mitjans¹⁸ i un debat col·lectiu remarca la pèrdua d'identitat de la societat, fruit evident de l'eficàcia desnacionalitzadora de quatre dècades de control franquista sobre les ments mitjançant la subordinació de continguts –a més de la llengua i al marge de la llengua– en escoles, mitjans de comunicació escrits i audiovisuals, substitució de referents, etc. i com no es gosà d'articular la recuperació nacional des d'una base d'eficàcia i s'actua sobre la més fàcil: l'operativa política.

Malgrat que en aquest debat hom es centrà en la dinàmica de la premsa diària i de les emissores de ràdio de forma subjacent hi havia l'impacte formidable del franquisme que trasbalsà el sistema comunicatiu dels anys trenta, el substituï per un d'imperial (autoritari) en dependència ideològica i centralitzat en operativa professional, castellà de llengua i espanyol de continguts, amb les òbvies excepcions, i amb les notables derivacions social que el fet comporta a través de dècades de control social. Aquest sistema de comunicació difícilment podia assumir el repte de projectar una història crítica que demanaven els intel·lectuals i els sectors més dinàmics de la societat catalana quan amb els polítics de forma tàcita s'acorda el silenci per evitar una espiral de complexitats.

Memòria de la transició a Espanya i a Catalunya (Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2000).

¹⁸Especialment útil és el treball de Jaume Guillamet: *Premsa franquisme i autonomia. Crònica catalana de mig segle llarg (1939-1995)*; Barcelona, La Flor del Vent, 1996 en els capítols 10 i ss.

Coincidim amb Ferran Armengol quan estudia les dificultats i limitacions d'una acció judicial per a aconseguir una reparació i la importància de les Comissions de la Veritat, pel dret a la informació, «per garantir el dret a la informació sobre els fets esdevinguts i per la reparació dels crims comesos en el passat i el seu coneixement per tal que no es repeteixen en el futur.»¹⁹

Sant Cugat del Vallès, Universitat de la Pau, 20-VII-2013.

Bibliografia:

¹⁹Ferran Armengol: «Memòria, dret i responsabilitat: El dret a la reparació de les víctimes de les violacions dels drets humans comesos com a conseqüència d'actes repressius», *Idees*, 28-92 (2006), p. 62

Ferran Armengol: «Memòria, dret i responsabilitat: El dret a la reparació de les víctimes de les violacions dels drets humans comeses com a conseqüència d'actes repressius», *Idees*, 28-92 (2006).

Albert Balcells: «La memòria històrica i els seus instruments de transmissió», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, 127 (2007), p. 11-17.

Josep M. Baget i Herms: *Quaranta anys de televisió a Catalunya (1959-1999)*, Barcelona, Pòrtic, 1999.

Manuel Castells: *Globalització i identitat / Globalisation and Identity*, Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004, p. 14-15.

Josep M. Colomer: *La transición a la democracia: el modelo español*, Barcelona, Anagrama, 1998.

Salvador CotT: «Què no pot fer Pasqual Maragall?», *El Temps*, 1.062 (19/25-X-2004).

Josep Fontana: «La construcció històrica de la identitat» a *La construcció de la identitat*, Barcelona, Base, 2006, p. 25 i ss.

Albert Manent. *La represa. Memoria personal, crònica d'una generació (1946-1956)*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

Andreu Mayayo: «El dret a la memòria»: Dossier de *L'Avenç*, 314 / (juny 2006) esp. Els seus articles «Ús i abús de la memòria» i «Recuperació de la memòria històrica o reparació moral de les víctimes» (pp. 22-29).

id «Amnèsia o neurosi? El record traumàtic de la repressió franquista durant la transició política (1975-1982)», *Història i memòria: el franquisme i el seus efectes als Països Catalans*, València, Universitat del País Valencià, 2007, p. 363-377.

Antònia Pallach: *La identitat catalana. El fet diferencial: assaig de definició*, Barcelona, Proa, 2000.

Teresa Pàmies: *Opinió de dona*, Barcelona, Edicions 62, 1983,

Enric Pujol: *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993.

Enric Pujol (coord.) «Història, memòria i identitat», *Idees*, 28-29 (2005).

Marta Rovira (ed.): *Polítiques de la memòria. La transició a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 2004; esp. de Carme Molinero: «Memòria i silencis sobre la guerra civil i el franquisme durant la transició» (pp. 19-37) i de J. Ll. Gómez: «El paper dels mitjans de comunicació» (p. 75-94).

Santi Vila: *Elogi de la memòria. Records, silencis, obliats i reinencions*, València, Eliseu Climent, editor, 2005.